

Pri Esperanto-frazeologio

Sabine FIEDLER¹

Resumo. La artikolo prezentas rezultojn de empiriaj esploroj pri frazeologio de planlingvoj, precipe de Esperanto. Post difino de frazeologia unuo kaj prezentado de pluraj klasifikaĵoj ĝi diskutas aspektojn de (parola kaj skriba) uzoj de frazeologiaĵoj en diversaj komunikaj sferoj kaj ankaŭ problemojn de tradukado. La analizoj montras ke frazeologio estas grava kriterio ĉe la evoluo de planlingva projekto al plenfunkcia lingvo. Esperanto posedas riĉan frazeologian sistemon, kiu ekestis kaj plu evoluas surbaze de kaj konsciaj kaj spontaneaj faktoroj kaj kiu spegulas la kulturon de la parolkomunumo.

Zusammenfassung: Zur Phraseologie des Esperanto

Der Beitrag stellt Ergebnisse empirischer Untersuchungen zur Phraseologie in Plansprachen, insbesondere dem Esperanto, vor. Nach einer Definition der phraseologischen Einheit und der Vorstellung verschiedener Klassifikationsmöglichkeiten werden Aspekte ihrer (mündlichen und schriftlichen) Verwendung in unterschiedlichen Kommunikationsbereichen sowie Probleme ihrer Übersetzung diskutiert. Die Analysen belegen, daß die Phraseologie als wesentliches Kriterium bei der Entwicklung eines Plansprachenprojektes zur voll funktionierenden Sprache zu betrachten ist. Das Esperanto verfügt über ein entwickeltes phraseologisches System, das sich im Ergebnis sowohl bewußter als auch spontaner Faktoren weiterentwickelt und die Kultur der Sprechergemeinschaft widerspiegelt.

Abstract: On Esperanto Phraseology

This article presents the main results of empirical research into the phraseology of planned languages, especially of Esperanto. After defining and classifying phraseological units, it discusses aspects of their (both oral and written) usages in different communicative fields as well as problems of their translation. Analyses demonstrate that phraseology can be considered a keystone in the development of a planned language project to a fully-fledged language. Esperanto possesses an extensive system of phraseological units, which is developing on the basis of both conscious and spontaneous factors, reflecting the cultural life of its speech community.

1. Enkonduko

Studo pri Esperanto-frazeologio estas science grava el du vidpunktoj. Unue, temas pri nova esplorobjekto de frazeologiscienco. Ampleksa analizo de planlingvaj frazeologioj, inkluzivanta kaj skribajn kaj parolajn tekstojn, kapablas montri komunajn kaj diferencajn karakterizaĵojn inter etnolingvoj kaj planlingvoj koncerne la originon, evoluon, strukturon kaj uzadon de frazeologiaĵoj. Tiamaniere eblas trovi konojn pri la fenomeno frazeologio kiuj gravas ankaŭ ekster la okupiĝado pri planlingvoj. Due, prifrazeologiaj analizoj apartenas al tiuj terenoj de esperantologio/interlingvistiko kiuj ĝis nun ne estis intense investigitaj. Ili estas esencaj, tamen, ĉar ekzisto kaj uzado de frazeologio prezentas gravan kriterion ĉe la evoluo de planlingva projekto al plenfunkcia lingvo. Krome, frazeologiaĵoj kutime estas rigardataj kiel simboloj de spontaneeco, esprimivo, kultureco – lingvaj karakterizaĵoj kiujn oni ofte kontestas rilate Esperanton.

¹La artikolo estas bazita sur la habilita disertaĵo de la aŭtorino (Fiedler 1998).

2. Difino kaj klasifiko de Esperanto-frazeologio

2.1. Frazeologiaĵo estas plurelementa lingvounuo, pleje idioma, kun relative fiksita strukturo kaj enhavo, kiun parolanto/skribanto reproduktas kaj laŭkutime uzas kiel pretan unuon kun intensiga funkcio. La plejmulton de Esperanto-frazeologiaĵoj krome karakterizas la eco de eŭfonio. Mi subtenas t.n. larĝan difinon de frazeologiaĵo, t.e. ankaŭ flugilhavaĵoj (inkluzive de libro- kaj filmtitoloj k.s.) kaj proverboj apartenas al la esplorobjekto.

2.2. Frazeologioj ekestas kaj plu evoluas depende de fakta apliko de lingvo en komunikado. Komenciĝantaj frazeologiaj sistemoj pruveblas ankaŭ en la duonplanlingvoj Ido kaj Interlingua.

2.3. Klasifikaĵoj eblas laŭ diversaj kriterioj. Strukturenhave orientita subdivido montras ke la sekvaj tipoj de frazeologiaĵoj precipe gravas en Esperanto:

- vortekvivalentoj (*malvarma milito; interna ideo*)
- ĝemelaj vortparoj (*jen kaj jen; finita kaj glatigita*)
- fiksitaĵoj konstruaĵoj kun funkciaj verboj (*tiri konkludon; doni atenton*)
- parolturnoj (*levi la ĉapelon por iu; ŝovi sian kapon en la sablon*)
- proverboj (*Ĉio transmara estas ĉarma kaj kara; Estu ĉapo laŭ la kapo*)
- flugilhavaĵoj (*Ĉu esti aŭ ne esti ...; per flugiloj de facila vento*)
- komunikaj formuloj (*Kion fari?; Jam temp' está.*)

Klasifikaĵoj laŭ morfologi-sintaksaj kriterioj kaj laŭ oftaj elementoj montras ne nur la dominon de verbaj frazeologiaĵoj kaj de jenaj kun korpopartaj nomoj (t.n. somatismoj) en la planlingvo, sed ankaŭ, rilate al koloroj kaj bestonomoj, kulturdependajn specifaĵojn de Esperanto-frazeologio.

La specifaĵo de Esperanto-frazeologio antaŭ ĉio montriĝas en klasifiko laŭ origino. Estas distingataj tri grupoj:

(a) La laŭnombre plej grandan grupon formas unuoj kiuj venas en aktualan lingvouzon sub influo de gepatra lingvo. Temas pri tradukpruntaĵoj kaj ad-hoc-transprenaĵoj, kiel *lavi al si la manojn; perdi la kapon; turni la dorson al iu/io; reinventi la radon/biciklon*. Pro la situacio de Esperanto – kiel komunikilo de fremdlingvokomunumo, esti en ĉiama kontakto kun plej diversaj etnolingvoj kaj pro specifaĵoj de lingva strukturo kiuj favoras la transprenon de leksika materialo – tiu ĉi parto de Esperanto-frazeologio estas precipe riĉa. Ĉi-rilate montriĝas paraleloj al fenomenoj de lingvokontakto ĉe dulingvaj parolantoj, konataj pri la frazeologio ekzemple de la sorabaj lingvoj aŭ ĉe parolantoj de la germana en Hungario.

(b) Specifaĵo de planlingva frazeologio estas la konscia kreado de unuoj. La duan plej grandan grupon inter la kolektita materialo formas frazeologiaĵoj ‘planitaj’ fare de Zamenhof laŭ etnolingvaj modeloj kaj publikigitaj en Proverbaro Esperanta (1910), ekz. *Estas tubero en la afero; en la triĵaŭda semajno*. Laŭ miaj analizoj tamen nur eta parto (6,8%) de la zamenhofaj unuoj fariĝis ĝenerala propraĵo de la lingvokomunumo, kio montras la limigitecon de planaj procezoj en funkcia planlingvo.

(c) La trian grupon konsistigas frazeologiaĵoj kiuj havas sian originon en la kulturo de Esperanto kaj de la parolkomunumo mem. Ili spegulas i.a. trajtojn kaj vivmanierojn de parolantoj (*eterna komencanto; esperanto – edzperanto*), kolektivajn idealojn kaj celojn (*Ne krokodilu!; fina venko*), komunikan historion (*Manifesto de Raŭmo; bulonja deklaro*), tradiciojn (*interkona vespero; pasporta servo*), Esperanto-literaturon (*la bona lingvo; La nepoj nin benos*) kaj ne kompreneblas sen

la koncernaj socikulturaj fonoscioj. La ekzisto de tia memstara grupo de frazeologio pruvas ke la tezo pri ‘senkultura’ planlingvo estas nedefendebila.

3. Evoluo de Esperanto-frazeologio

3.1. Kiel instrumentoj de empiria studado montriĝas efikaj: tekstoanalizo, partoprenanta observado kaj enketo inter la parolantaro. La analizoj havas sinkronan karakteron, kio tamen ne ekskluzivas detalajn studojn pri estiĝo kaj evoluo de unuopaj frazeologiaĵoj kaj prifrazeologiaj komparoj kun historiaj tekstoj. Tiuj pruvas por la kampo de frazeologio la elformiĝon de diakrona ebena, kiun Ferdinand de Saussure (1916:111) antaŭdiris por la planlingvo.

3.2. Pluevoluo de Esperanto-frazeologio okazas en streĉokampo de du kontraŭaj klopodoj. Tio estas unuflanke la celado (malhelpanta al transpreno kaj uzado de novaj – precipe idiomaĵoj – unuoj el etnolingvoj) certigi kondiĉojn por transkultura interkompreniĝo per Esperanto por tiamaniere sekurigi la ekziston kaj disvastigon de la planlingvo; tiu motivo estas parte kunligita kun la deziro konservi la ‘zamenhofan heredaĵon’. Aliflanke ekzistas la aspirado je frazeologia varieco (akcelanta la akceptadon de fremda materialo) por tiamaniere pruvi ke Esperanto estas same evolukapabla kaj esprimiva kiel etnolingvoj.

4. Uzado de frazeologiaĵoj

4.1. Frazeologiaĵo atingas sian plenan komunikan efikon nur per sia uzo en specifa situacio-kunteksto. Tie montriĝas la tekstkonsistiga kaj koheriga rolo de frazeologiaĵo. Specifaĵoj dum uzado de Esperanto-frazeologiaĵoj en ĵurnaloj estas la ofta apliko de metakomunikaj signaloj, kio estas esprimo de evoluanta lingvokonscio de la parolantoj, kaj ankaŭ la granda nombro da laŭtekste modifitaj unuoj. La uzado de frazeologiaĵoj en noveca maniero montras, unue, la specifajn potencojn de la planlingvo al lingvoludaj aplikoj; ĝi, due, ilustras la ĝojon de parolantoj dum lingva okupiĝo. Krome en ĵurnalaj tekstoj troveblas ekzemploj de strebado al klarbildeco kaj mempresentado.

Kontraŭe al tio en fakaj tekstoj malofte utiligatas la multspecaj eblecoj de koheriga reuzado de frazeologiaĵoj. Depende de temoj kaj komunikaj intencoj ĉi tie troveblas nur eta nombro da frazeologiaj unuoj kaj nur limigita aro da specoj. Tamen, kiel montras prezentitaj ekzemploj, tio ne signifas ke (parte) idiomaĵoj frazeologiaĵoj kaj fakaj tekstoj estas reciproke principe ekskluzivaj.

En la analizitaj parolaj tekstoj (dumkonferencaj prelegoj, intervjuoj, debatoj, ĉiutaga konversacio) frazeologiaĵo ofte servas al argumentado. Kun tio povas esti ligita la deziro de parolanto montri la propran fremdlingvan kompetentecon. Variado de frazeologiaj elementoj pli ofte troveblas en parolaj tekstoj ol en skribaj. Alia specifaĵo de parola komunikado estas la granda nombro da komunikaj formuloj direktitaj al stirado de konversacio, al memkorektado kaj al sekurigado de partneraj rilatoj (*ŝajnas al mi; ni diru; ĉu ne?*).

En beletraj tekstoj precipe valoras la intensa funkcio, kiun frazeologiaĵo kapablas realigi antaŭ ĉio pro siaj stilistikaj konotacioj, sia t.n. enhava plusvaloro. Frazeologiaj unuoj estas utiligataj por karakterizado de figuroj en beletraj verkoj. Krome en originala literaturo Esperanto-specifaj frazeologiaĵoj peras la kulturon de la parolkomunumo. Ĉe tio kiel dominaj funkcioj percepteblas identeckonfirmo (per

komuna 'kompliceca' lingvouzo surbaze de specifa fonoscio), sed ankaŭ memironia kritiko (per senrespekta traktado de klasika Esperantolingvaĵo, ekz. de Zamenhof-citaĵoj).

4.2. Analizoj pri tradukado de frazeologiaĵoj evidentigas ke frazeologia unuo en tradukologia fakliteraturo prave estas rigardata kiel traduka problemo. En Esperanto-tradukoj, kiuj tradicie gravegas por la planlingva komunikado, aldone konsiderendas la faktoro de heterogena legantaro. La tradukado de frazeologiaĵoj en Esperanton estas kompleksa procezo sub influo de kaj tradukkomplikaj kaj traduksubtenantaj kondiĉoj. La tradukon malfaciligas i.a. internacia legantaro, kulturdependa karaktero de frazeologiaĵoj, individuaj aŭtoraj stiloj, parte mankanta historia dimensio de Esperanto; favoraj estas ekz. kunteksta subteno, internacieco de multaj unuoj, traduka direkto: el la gepatra lingvo. Ĉefaj tradukmetodoj estas (en laŭkvanta ordo)

- (a) transpreno de internacie konata frazeologiaĵo de la sama bildsferego (*go to the devil* – *iri al la diablo*; *zwischen zwei Stühlen sitzen* – *sidi inter du seĝoj*),
- (b) senfrazeologia parafrazo (*to lose one's head* – *konfuziĝi*; *sich am Riemen reißen* – *ekregi sin*),
- (c) anstataŭigo per frazeologiaĵo el alia bildsferego (*to be in deep waters* – *esti en la kaĉo*; *jmdm. die Figuren vom Brett nehmen* – *forpreni de iu ĉiujn atutojn el la ludkarto*); diversaj submetodoj diferencigeblas.

5. Finaj rimarkigoj

La analizoj ne nur pravas ke Esperanto posedas evoluantan frazeologian sistemon, ili ankaŭ respondas fundamentajn demandojn pri la esenco kaj funkciado de planlingvoj. Tio koncernas pruvon de kaj konsciaj kaj spontaneaj faktoroj en la lingvoevoluo, la provizadon je empiriaj lingvodatumoj kiel dokumentoj por dinamika memstara planlingva evoluo surbaze de lingva normo kaj ankaŭ la econ de Esperanto speguli kulturspecifaĵojn. Kelkaj rezultoj trovitaj por la frazeologio de Esperanto validas ne nur por planlingvo. Studoj pri Esperanto donas la eblecon observi lingvon ekde estiĝo ĝis nuntempo – kvazaŭ sub laboratoriaj kondiĉoj – kaj tiamaniere gajni scion pri strukturo, funkciado kaj evoluo de lingvoj ĝenerale. Tiuj potencoj estu utiligataj, ankaŭ ekster la frazeologia tereno, por ekzamenado de lingvistikaj teorioj.

Literaturo

- Blanke, Detlev. 1985. *Internationale Plansprachen. Eine Einführung*. Berlino: Akademie.
- Fiedler, Sabine. 1998. *Plansprache und Phraseologie: Empirische Untersuchungen zu reproduziertem Sprachmaterial im Esperanto*. Habilitationsschrift, 400 pp. Lepsiko: Universität Leipzig, Philologische Fakultät.
- Mjasnikov, Leonid N. 1989. *Principy stanovlenija i razvitii frazeologii v esperanto i v etniĉeskich jazykach (anglijskom, vengerskom, nemeckom, russkom, francuzskom)*. (Aŭtora referaĵo.) Moskvo: La Ŝtata universitato.
- Rašić, Nikola. 1994. *La rondo familia. Sociologiaj esploroj en Esperantio*. Pisa: Edistudio.
- Saussure, Ferdinand de. 1916. *Cours de linguistique générale*. (Nova eldono 1969.) Parizo: Payot.
- Zamenhof, Lazaro Ludoviko. 1910. *Proverbaro Esperanta*. Parizo: Hachette. (Dua eldono 1974, La Laguna: Juan Régulo.)